

УДК 820(073)

Л. П. Статкевич

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

Теоретико-методологічні форманти сучасної екокрітики

Статкевич Л. П. Теоретико-методологічні форманти сучасної екокрітики. Стаття присвячується визначенню форманти екокрітики – нового методологічного напрямку в сучасному літературознавстві, відслідковується її генеза та окреслюються горизонти функціонування у науковому контексті. Автор дає відповідь на такі важливі в сучасному дискурсі літературної критики питання як: 1) чим займаються екокрітики? 2) в чому полягає науковий потенціал екокрітичних досліджень.

Ключові слова: теоретико-методологічні форманта, екокрітика, діалог між людиною і природою, природо-центричний підхід.

Статкевич Л. П. Теоретико-методологические форманты современной экокритики. Статья посвящается определению форманты экокритики – нового методологического направления в современном литературоведении, отслеживается ее генезис и определяются горизонты функционирования в научном контексте. Автор дает ответ на такие важные в современном дискурсе литературной критики вопросы как: 1) чем занимаются экокритики? 2) в чем заключается научный потенциал экокритических исследований.

Ключевые слова: теоретико-методологические форманта, экокритика, диалог между человеком и природой, природо-центрический подход.

Statkevich L. The theoretical and methodological formants of modern ecocriticism. The article devotes to the definition of ecocriticism formants – new methodological direction in contemporary literary studies, traces its genesis and functioning, defines the horizons in the scientific context. The author provides answers to such important in contemporary discourse of literary criticism questions such as: 1) what does ecocriticism do? 2) what is the scientific potential of ecocriticism research.

Keywords: theoretical and methodological formant, ecocriticism, dialogue between mankind and nature, nature-centric approach.

На сучасному етапі історичного розвитку українського літературознавства спостерігається закономірний процес розширення методологічної бази інтерпретації художнього тексту. До цього процесу активно залучаються новочасні здобутки міждисциплінарного наукового дискурсу, і то не даремно, оскільки вивчення питання взаємодії природи та людини є одним із пріоритетних у філософії, історії, психології, етиці, культурології тощо. Таку високу пріоритетність серед широкого спектру міждисциплінарного дискурсу можна пояснити тим, що кожна культура і відповідно література, як продукт її існування та функціонування, сформувала свою художню картину світу. Акцент у цій картині світу зроблено на діалозі між людиною та природою, що сприяє глибшому розумінню екологічної проблематики. Разом з тим, констатуємо, що методологія сучасної літературної критики збагачується новими планами прочитання художнього тексту за рахунок усієї гуманітарної галузі.

Із вищесказаного окреслюється **мета статті** – визначити форманти сучасної екокрітики, як нового методологічного напрямку в літературознавстві, відслідкувати її генезу та окреслити горизонти функціонування у науковому контексті.

Екокрітика (інша назва “зелені студії”) як нова течія літературознавства почала формуватися у 1990 роках і “дотепер утврджує свої позиції серед

інших новітніх підходів до аналізу літературного процесу” [3].

Сам термін “екокрітика” виник у США, де замінив поняття “environmental criticism”, що з’явилося ще наприкінці 1960-х рр. У той час на літературних кафедрах кількох американських університетів “нечисленні спадкоємці бурхливих 1960-х (переважно послідовники східної філософії) неквапом обговорювали зі студентами проблему “людина і довкілля”, зупиняючись на духовно близьких їм текстах”. Наразі ряди заангажованих екокрітикою гуманітаріїв зростають, утворена ними міжнародна Асоціація літературних студій з екокрітики (ALSE) забезпечує прозорий і жвавий обмін думками з нагальних проблем цього напрямку, а участь екокрітиків в освітній, науковій та культурологічній діяльності стає все помітнішою. Трактуювання екокрітики як галузі літературної критики в сучасному дискурсі характеризується термінологічною однозначністю. Так, Пітер Баррі у своїй досить резонансній праці “Вступ до теорії: літературознавство і культурологія” (Barry, P. *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*. Manchester: Manchester University Press, 2009) витлумачує поняття “екокрітика” опираючись на низку статей М. Бранча, які виходять під назвою “Що таке екокрітика?” (“What is Ecocriticism?”) та В. Рукерта “Література та екологія: спроба екокрітики” (“Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism”) 1978 р., а утвердження цього терміну у науковому дискурсі відносить до 1989 р. Разом з тим, Пітер Баррі зауважує, що терміни

“екокритика” чи “зелені студії” на позначення критичного підходу починають вживатися у США наприкінці 1980-х, а у Великобританії на початку 1990-х. Саме тоді Черіл Глотфельті разом із Гарольдом Фроммом розпочали роботу над видавництвом “ключового збірника напрямку” – “Хрестоматія екокритики: орієнтири літературної екології” [1: 292]. У 1992 році Черіл Глотфельті стала також співзасновницею Асоціації з вивчення літератури та довкілля (ASLE), яка має власний друкований орган (ISLE) “Міжнародні дослідження з літератури та довкілля”, який виходить у світ з 1993 р. Ці факти засвідчують те, що у 1990-х роках американська екокритика вже позиціонувала себе як доволі потужний академічний напрямок із розвинутою інфраструктурою – спеціальним виданням та офіційною корпоративною організацією.

Таким чином, вивчаючи взаємозв'язки між людиною та природою екокритика обкреслює природо-центричний підхід до літературознавства, який обумовлює з'яву таких важливих лакун як екокритичне письмо/екокритичний наратив (Nature Writing, Environmental Literature, Literature of Wilderness). Терміни “екологічна критика” та “екологічний наратив” уперше було озвучено на симпозиумі Асоціації західної літератури (WLA), присвяченому оцінці результатів наукових досліджень літератури американського заходу. Пітер Баррі стверджує, що Майкл П. Бранч у вступі до низки своїх програмних статей зробив спробу дати відповідь на запитання: що таке екокритика та вивів поняття екокритика опираючись на есею У. Рукерта “Література і екологія: спроба екокритики” (1978) [1:293].

Отже, екокритика займається вивченням культури, іншими словами, вивченням результатів людської діяльності у контексті певної культури. На жаль, в епоху екологічної кризи нашого техногенного суспільства діяльність людини є деконструктивною, а втрата духовного зв'язку між природою та людиною, і більше, нездатність усвідомити необхідність його існування для суголосного життя на цій планеті сприймається як норма життя. Саме тому важливість досліджень на рівні довкілля-людина є надзвичайно важливими та актуальними на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Разом з тим, не варто уважати екокритику лише інструментом для аналізу літературних текстів зорієнтованих на екологічні питання. Адже екокритики досить продуктивно застосовують міждисциплінарний підхід до вивчення художньої літератури, яка, на перший погляд, не є екологічно центрованою. Спробуємо з'ясувати, хто з митців і ширше, літературних течій своєю творчістю ініціював появу екокритичних досліджень у літературознавчому науковому дискурсі.

Так, І. М. Сухенко, зокрема, у своїй публікації “Екокритика: до проблеми становлення

екокритичних досліджень” розмірковує над тим, що літературні передумови сучасної екологічної критики закладено у працях таких відомих письменників-трансценденталістів XIX століття як Р. Емерсон, М. Фюллер та Т. Д. Торо. Саме вони, на думку дослідниці, започаткували першу американську літературну течію, напрям літературного розвитку запропонований ними певною мірою відрізнявся від європейських стандартів того періоду. Саме літературні праці Р. Емерсона, М. Фюллера та Т. Д. Торо заклали основи для формування американського літературного “екологічно-центричного наративу”, який невдовзі трансформувался в екологічну критику [4].

Однак, на нашу думку, задля того, щоб уповні усвідомити витоки сучасної екоцентрованої літератури у контексті глобальних екологічних криз, добається за доцільне звернутися до англо-американського романтизму, однієї з домінуючих на межі XVIII-XIX століть (конкретніше: 1879-1860 –характеризуються початком індустріальної революції) ідеологічних течій. Як відомо, філософії романтизму властиве домінування специфічного світоспоглядання, світовідчуття, та світосприйняття, адже романтики сприймали світ як витвір божественного мистецтва, своєрідний художній шедевр, згадаймо відому метафору Г. Блюменберга – “світ як книга”. Разом з тим, творчість романтиків здебільшого зорієнтована на ірраціоналізм, містицизм, фантазмагорію та інтуїтивні первні у створенні художньої картини світу. Поза сумнівом є той факт, що центральною опорою художньої картини світу романтиків є концепт природи. Природа сприймається як живий організм багатолікий у своїй цілісності. Оскільки людина теж є частиною цієї цілісності, то ця органічність поширюється і на суспільство: “цілісність, органічною єдністю визначаються й відносини людини та природи, які разом утворюють єдину спільність, що, власне, і є сутністю людини” [2:137]. Безумовно, що таке бачення природи протиставляється механічному уявленню про неї, як машину, тобто штучно сконструйований механізм, яке сформувалося на методологічних засадах Нового часу (модерну) і Просвітництва. Романтизм формується як критика й альтернатива модерну. Саме в романтичній критиці модерну, доходить висновку А. Єрмоленко, зароджується ідея природної спільноти, до якої належать не лише живі істоти, а й увесь позалюдський світ. Ця ідея цілісності природи, що описується через поняття “господства природи”, зі свого боку, є проявом божественного порядку, який сам на себе вказує, а людська активність може і має бути вплетена, вбудована в цей порядок. У такому погляді на природу можна вбачати, на думку А. Єрмоленка, зародження протоекологічної утопії Нового часу [2:138].

А. Єрмоленко справедливо зауважує, що романтизм започатковує спроби, спрямовані на критику індустріалізації, технократії та захист природи від промислової експансії [2:141].

Таким чином, витоки британської версії екокритики чи зелених студій слід шукати саме в англійському романтизмі 1870 рр., а не в американському трансценденталізмі 1840-х. Засновником британської гілки є Джонатан Бейт, автор книги “Романтична екологія: Вордсворт і традиція довкілля”. Британські екокритики також стверджують, що головні ідеї зелених студій, котрі по суті ще не сформувалися, так само як і сам термін екокритика ще не було уведено у науковий дискурс, було озвучено у книзі Реймонда Вільямсона “Село і місто”. Відтак, Пітер Баррі зауважує “існування двох окремих варіантів екологічного підходу в літературознавстві нагадує ситуацію <...> з “британським” культурним матеріалізмом і “американським” новим історизмом, близькими в ідеях і підходах, але відмінними в наголосах і “родоводі””. “Зелені студії” – термін, яким послуговуються британські учені, а “екокритика” – американські. Проте це не єдина відмінність: американські екокритики у своїх працях (спеціальних часописах та в роботі організацій) сповідують піднесенні тональності, водночас британські науковці (збірник наукових праць на кшталт американського аналога Глотфелті та Фромма – Хрестоматія зелених студій: від романтизму до екокритики під редакцією Лоуренса Купа) схильні до гнівних інтонацій, прагнучи застерегти нас від загрози довкіллю з боку влади, промисловості, комерційних інтересів та неоколоніалізму [1:295].

Дебора Джонсон у своєму есе “Природа німецького романтизму” (Deborah Janson, “The Nature of German Romanticism”) аналізує німецький романтизм у ракурсі визначення місця й ролі природи у його контексті, серед іншого вона вказує на таку парадоксальну рису цієї епохи, як прагнення людини жити в гармонії з природою й одночасно домінувати над нею [5]. Останнє виявляється у прагненні піднести людину над рештою світу. Разом з тим, у кожному творі епохи романтизму природа відіграє магістральну роль: формотворчу та контекстуальну. Дослідниця звертає увагу на те, що окреслені в творах романтизму відносини між людьми та природою є основою для низки сучасних ідеологій, дослідницьких напрямів та рухів на захист природи і довкілля, встановлення природної рівноваги та гармонізації стосунків між людиною і навколишнім світом. Серед них вона називає екофемінізм та екокритику (ecocriticism), яка просліджує зв’язок між літературою і довкіллям (природою) з міждисциплінарних позицій для пошуку можливих рішень сучасних екологічних проблем, а також для з’ясування багатоманітних способів осмислення природи літературою. Свідомість людини, зауважує Д. Джонсон, розглядається романтиками, з одного

боку, як “орган свідомості природи”, а з іншого, – як мікрокосм універсального духу. Звідси випливає прагнення людини жити в гармонії з природою [5]. І саме ця позиція є ключовою для сучасної екокритики у її намаганні подолати розпадину між світом людини та рештою світу, між соціумом в усіх його проявах та культурою.

Разом з тим, дискусія екокритиків зосереджена на таких актуальних питаннях, як от: у чому додається роль природи в екокритичних дослідженнях, як визначається категорія довкілля в аспекті дослідження певного соціуму, раси чи ґендеру, у чому полягає роль природи в екокритичних дослідженнях, що розуміється під “наратологічним наративом”, які категорії залучено до методологічної бази екокритики, чи є ці категорії термінологічними, які національні особливості є домінуючими у сучасних екокритичних дослідженнях у контексті національних культур та літератур, яким чином можна опиратися на принципи екологічних досліджень у сфері аналізу художнього/нехудожнього тексту, як представники сфери бізнесу, політики, культури диференціюються у підходах до рецепції відносин “людина-природа” у своїй професійній діяльності, як взаємозв’язок історичних, філософських, психологічних, етичних, соціальних досліджень впливає на подальший розвиток екокритики в цілому та у її національних видозмінах.

Уважаємо, що варто окремо зупинитися на характерних рисах різних національних варіантів екокритичних досліджень. Перш за все дискусійними серед них є взаємовідносини, котрі проявляються у площині “людина/природа”. Звичайно, ставлення людини до природи змінюється і здебільшого ці зміни є і соціально, і культурно зумовленими. Пітер Баррі говорить про те, що “теорія загалом вважає, що зовнішній світ соціально і лінгвістично сформований, “раз і назавжди” текстуалізований у “дискурс”, але екокритика ставить це теоретичне переконання під сумнів, іноді навіть надміру різко, як от у неодноразово цитованому висловлюванні Кейт Соупер: “Дірку в озоновому шарі має не мова” [1:297]. Попри те, що екокритика і зараз перебуває на академічних маргінесах, вона, перефразовуючи П. Біррі, торує собі шлях до теорії у той спосіб, що кинула їй виклик. І перший виклик академічним літературознавчим теоріям полягає у заперечині спільного для них погляду на те, що “усе є соціально і/або лінгвістично зумовленим” [1:296]. Чи не вперше саме в екокритиці полемізувалося питання про те, що сприйняття реальності, а відтак картини світу (в усіх її варіантах) через соціальну та лінгвістичну константу сприяло певній дезорієнтації у викладанні теорії. Таким чином, екокритика поволі і водночас системно “<...> долає тривалу глибоко вкорінену західну культурну традицію антропоцентризму <...>” [1:308]. Відтак виникає низка запитань, проте ми зосередимося на

двох, оскільки відповідь саме на них відтворить не лише суть екокритичних досліджень, а й окреслить їх горизонти: 1) чим займаються екокритики? 2) в чому полягає науковий потенціал екокритичних досліджень.

Екокритики перепрошують відомі і багаторазово інтерпретовані твори з екокритичних позицій, роблячи при цьому особливий акцент на репрезентації в них світу природи. Таке екокритики значно переосмислюють екоцентричні поняття, надаючи їм ширшого значення, відтак ці поняття виходять за межі світу природи і набувають універсальності. Це такі поняття як енергія, ріст, баланс/дисбаланс, задовільне/незадовільне використання природних ресурсів тощо. Водночас, вони зосереджують фокус наукового інтересу на творчості тих письменників/поетів, які у своїй творчості особливу увагу надавали природі. Йдеться про американських трансценденталістів, британських романтиків та георгіанських поетів початку минулого століття. Разом з тим, екокритики розширюють горизонт літературно-критичних практик. При цьому акцент робиться на літературі факту, особлива увага приділяється рефлексивним творам з топографічним характером на зразок есеїв, подорожніх нотаток, спогадів та локальної літератури. Екокритики активно заперечують соціальний конструктивізм і лінгвістичний детермінізм провідних літературних теорій і натомість обстоюють екоцентричні цінності

старанного дослідження, колективної етичної відповідальності й поваги до інтересів світу поза нами. 310

Ще Ж. Дерріда говорив про те, що західна філософія ґрунтується на опозиції природи та культури, здається, що така обструкція є фундаментальною для великої кількості зауваг про унікальність та особливість людини. Звучання подібного гатунку “істин”, є досить тривалим у часі і аргументується воно духовною та інтелектуальною складовою homo sapiens, зоологічним бажанням до владарювання, бездумно надмірним споживанням та використанням решти світу природи, забуваючи, що саме він є місцем її життя, існування і зрештою помирання. Подібний стан речей відомий у англійському екокритичному дискурсі як “логіка домінування” (“the logic of domination”) [6]. Відтак людина розумна сприймає природу як щось існуюче поряд, що має забезпечувати її потреби у якості сировини, і не усвідомлює себе органічною частиною цієї природи. Таке бачення і сприйняття є результатом процесу індустріалізації та раціональної філософії, яка виправдовує подібний економічний порядок. Таким чином, екокритика є науково аргументованою та соціально зумовленою необхідністю глибоко вивчати відносини людина/природа в епоху техногенних криз глобального характеру для розвитку екоцентрованої свідомості у читача.

Література

1. Баррі П. Вступ до теорії. Літературознавство та культурологія / П. Баррі. – К. : Смолоскип, 2008.; 360 с.
2. Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи / А. Єрмоленко. – К. : Лібра, 2010. – 416 с.
3. Жлуктенко Н. Ю. Структури екокриту в романі Т. Корґесена Бойла “Завіса з тортильї” [Електронний ресурс] / Н. Ю. Жлуктенко – Режим доступу: http://philology.knu.ua/library/zagal/Literaturoznavchi_studii_2013_37_1/287_295.pdf.
4. Сухенко І. М. Екокритика: до проблеми становлення екокритичних досліджень / [Електронний ресурс] / І. М. Сухенко. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf.
5. Janson D. The Nature in German Romanticism [Електронний ресурс] / D. Janson. – Режим доступу до ресурсу: https://books.google.com.ua/books?id=gw9qkwbIKCkC&pg=PA206&lpg=PA206&dq=novalis+and+nature+writing&source=bl&ots=qu5mGaldHT&sig=6XIFsEvwY_chyDNkmuDRmpvUcVo&hl=uk&sa=X&ei=86w0VYSLCMuqswGR7YHYCg&ved=0CDIQ6AEwAzgK#v=o_nepage&q=novalis%20and%20nature%20writing&f=false.
6. Marthy P. “Rethinking the Relations of Nature, Culture and Agency” [Електронний ресурс] / Patrick D Marthy // Environmental Values 1, no. 4. – 1992. – Режим доступу до ресурсу: http://www.environmentandsociety.org/sites/default/files/key_docs/murphy_1_4.pdf.

УДК 821.161.1-1.Барскова«20»

С. А. Фокина

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

Зеркальность как фактор экспликации интимного в лирике Полины Барсковой

Фокина С. А. Зеркальность как фактор экспликации интимного в лирике Полины Барсковой.

В статье представлено прочтение смыслопорождающего потенциала феномена зеркальности в стихотворении Полины Барсковой «Отражение». В поле исследования также вошли такие показатели авторского мира поэтессы, явленного в тексте, как авторские коды, эротические коннотации, символика зеркала, семиотизация страстей. Представлена интерпретация лирического сюжета в соответствии с наследованием и преобразованием П. Барсковой традиций изображения интимного с помощью смыслового потенциала зеркальности.

Ключевые слова: зеркальность, эротика, интимность, авторские коды, колдовство, символика.